

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора психологічних наук, професора, завідувача відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Помиткіна Едуарда Олександровича

про дисертацію **Гридковець Людмили Михайлівни**

на тему «Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз», представлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Родинне виховання має найперший і, нерідко, найвагоміший вплив на формування особистості дитини. Воно складає фундамент її світосприйняття, визначає ставлення до себе і до оточуючих. Образ сім'ї батьків і батьківські взаємини для багатьох є еталонними у побудові сімейних стосунків. Однак за статистичними даними кількість розлучень в Україні зростає та перевищує 60%, а отже все більше дітей виховується у неповних сім'ях. Покоління за поколінням ці діти можуть переносити досвід невдалих батьківських стосунків у власні родини, а це є суттєвою соціально-психологічною проблемою.

Феномен повторення негативних сімейних сценаріїв добре відомий практичним психологам і психотерапевтам. Сімейні психотравми, отримані в дитинстві, можуть утворювати значні перешкоди для самооцінки та розвитку особистості. Психологічні механізми та чинники родинної детермінації особистісного становлення ще не достатньо вивчені. Зважаючи на це, дисертаційне дослідження Гридковець Людмили Михайлівни «Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз» є, безумовно, актуальним.

Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри психології ПВНЗ «Київський інститут бізнесу та технологій» у межах наукового проекту Державного фонду фундаментальних досліджень «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (№ держреєстрації 07.07.00092); наукового проекту МОН України «Ціннісна

підтримка особистості при переході до кредитно-модульної системи навчання» (№ держреєстрації 1043), Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції» (розпорядження Кабінету Міністрів України від № 359-р, від 31.03.2015).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження авторкою обґрунтовано роль і місце родинної детермінації у структурі життєдіяльності людини, розроблено типологічну модель психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз та комплексний підхід до профілактики і подолання кризових станів особистості. Також розширено наукове уявлення про види та характер кризових станів особистості, про роль та значення історичної травми, родових та сімейних кризових сценаріїв в особистісному досвіді.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Вперше структуровано психолого-педагогічні чинники, що сприяють або протидіють розвитку кризи особистості (психолого-педагогічні чинники особистісної, родинної та суспільно-групової детермінації). Визначено та обґрунтовано основні групи психолого-педагогічних чинників родинної детермінації життєконструювання особистості та формування кризового досвіду, розширено наукове уявлення про види та характер кризових станів особистості, роль і значення історичної травми, родових та сімейних кризових сценаріїв у системі травмівного досвіду особистості. Емпірично підтверджений зв'язок між кризовим досвідом родини та кризовим досвідом особистості, між особистісним сприйманням кризового досвіду особистістю та характером кризових переживань в майбутньому.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації Л.М.Гридковець, автореферату та змісту публікацій засвідчують ґрунтовність виконаного дослідження, наявність авторської позиції дисертантки, на підставі чого сформульовано власне

бачення досліджуваної проблеми. Слід зазначити, що дисертація характеризується змістовністю, вдалим синтезом теоретичних та емпіричних результатів.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертантки знайшли відображення в шестидесяти наукових працях, зокрема, в двох монографіях, п'яти статтях у наукових періодичних виданнях інших держав. У роботі використано стандартизовані методики; здійснено аналіз емпіричних даних; застосовано методи математичної статистики.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертація Л.М.Гридковець містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальні наукові завдання. Важливо, що результати дослідження дістали апробацію в 33 доповідях на 14-ти міжнародних науково-практичних конференціях та 1-му конгресі. Практичне значення роботи підсилюється впровадженням наукових здобутків в освітню практику Київського інституту бізнесу та технологій, Київської Трьохсвятительської Духовної Семінарії, Секретаріату Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій, Національної Експертної Комісії України з питань захисту суспільної моралі, Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства молоді та спорту, Міністерства соціальної політики, Міської кримінальної міліції у справах дітей м. Києва ГУ МВС України, Управління ювенальної превенції Національної поліції України, Центру у справах сім'ї та жінок Шевченківського району м. Києва та численних благодійних фондів.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Здобутими емпіричними даними й науковими висновками доцільно послуговуватись при викладанні у закладах вищої освіти – майбутнім соціальним педагогам, психологам-практикам, для підготовки молоді до подружнього життя, у психологічній роботі з кризовими сім'ями, при наданні

психологічної допомоги особам з психічними та соматичними розладами, жертвам насильства, учасникам бойових дій, вимушеним переселенцям та ін.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У роботі чітко представлений науковий апарат дослідження, визначено завдання, забезпечено відповідність завдань етапам наукового пошуку дисертантки.

У першому розділі – «Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз у науково-поняттєвій реконструкції» проаналізовано категорію психолого-педагогічних чинників розвитку людини; визначено роль та місце родинної детермінації в психолого-педагогічному процесі життєздійснення особистості, досліджено феномен особистісності кризового досвіду людини. Психолого-педагогічні чинники розглядаються у дослідженні як причини та умови, що належать до сфери виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку, формування та становлення людської особистості під впливом інших людей, обставин, подій. Дисертантка справедливо зазначає, що родинне середовище стає первинним у формуванні образу внутрішньої та зовнішньої свободи особистості. Особистісна криза розуміється як життєва криза у процесі онтогенезу (усвідомлена та неусвідомлена) що впливає на зміну її когнітивних конструктів, почуттів, цінностей, життєвих позицій та поведінку особистості.

У другому розділі – «Визначення психолого-педагогічних чинників детермінації особистісних криз людини» – презентовано кризи розвитку особистості в її онтогенезі; окреслено детермінанти та специфіку кризового досвіду дорослої особистості в історичних умовах та в умовах проживання кризи психотравмівного характеру; визначено психолого-педагогічні чинники кризової детермінації життєконструювання особистості.

Дослідниця детально систематизувала позитивні та негативні наслідки кризового досвіду особистості, виокремила три групи психолого-педагогічних

чинників, що сприяють як розвитку кризи, так і її подоланню, а саме, чинники особистісної, родинної і суспільно-групової детермінації.

У третьому розділі – «Типологічна модель психолого-педагогічних чинників родинної детермінації кризового досвіду особистості» – досліджено сімейно-родинні чинники особистісних криз, чинники інтергенераційних та трансгенераційних передач у структурі особистісних кризових переживань, узагальнено психолого-педагогічні чинники родинної детермінації кризового досвіду особистості.

До найвагоміших чинників, що забезпечують особистість конструктивними механізмами подолання особистісних криз, дослідницею віднесено наявність «любви, акцентованої на дитині» та ціннісно-орієнтованої життєствердної моделі соціалізації особистості.

Значним науковим здобутком дисертантки слід вважати структуру локальних родинних зв'язків, відображення цих зв'язків та особливостей взаємодії суб'єктів в українській культурній традиції.

У четвертому розділі «Емпіричне дослідження впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації на кризовий досвід особистості» представлено дослідження результатів впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації на кризовий досвід особистості та узагальнено його результати. На етапі констатувального експерименту було використано діагностичні методики: дослідження емоційного стану за К. Ізардом, дослідження емоційного вигорання за В. Бойко, методи діагностики рівня взаємин суб'єкта в референтних групах, стандартизований тест «Суб'єктивного прояву», методику афіліативного розподілу мотивації за М. Мехребіаном, методику оцінки особистісного прийняття за Дж. Пауллом; Самоактуалізаційний тест (САТ), проєктивні діагностичні методики, авторські анкети тощо. Важливо, що емпіричне дослідження наслідків впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації здійснювалося з урахуванням специфіки вікової, родинної чи травмівної кризи.

У п'ятому розділі «Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації у структурі профілактики та подолання особистісних криз у позародинному середовищі» на основі результатів теоретичного та емпіричного досліджень виділено спектри дії в позародинному просторі психолого-педагогічних чинників родинної детермінації; розроблена психолого-педагогічна модель конструктивного руху-поступу особистості, що визначає зміст представлених у розділі формувальних, корекційних та реабілітаційних програм профілактики та успішного подолання особистісних криз. Авторська психолого-педагогічна модель родинної детермінації профілактики та подолання особистісних криз була реалізована через формувальні, корекційні та реабілітаційні стратегії.

Слід позитивно оцінити значну кількість розроблених і впроваджених психорозвивальних заходів серед яких Програма підготовки молоді до шлюбу «Абетка подружжя», Програма розвитку психосексуальної культури у кризових сім'ях «Ми – єдине ціле», Програма підготовки школярів до сімейного життя «Шлях до зрілості людини» та ін. Окрема увага була приділена напряму психологічної реабілітації через впровадження Тренінгової програми з подолання залежності від алкоголю «Життя цікаве», програми сімейної реабілітації учасників АТО тощо. Кількісні та якісні результати формувального експерименту засвідчили ефективність обраних методів і підходів.

Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

У цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих Л.М.Гридковець результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Логіка дослідження у змісті дисертації послідовно вибудована від загального до конкретного. Однак, назва розділу 2 видається ширшою, за назву розділу 1, оскільки особистісні кризи взагалі (розділ 2) включають у себе ті, що зумовлені родинною детермінацією (розділ 1).

2. Чільне місце в дисертаційній праці відведено побудові психологічних конструктів на основі загальновідомої піраміди потреб А.Маслоу. Однак ця модель не включає в себе вищих, духовних потреб розвитку людини (служіння ближнім, допомога потребуючим, буттєва єдність тощо). Сам вчений у пізні періоди життя прийшов до висновку, що ці метамотиви можуть і мають бути враховані при побудові мотиваційних теорій розвитку особистості.

3. Роздрібнення змісту дослідження на маленькі підрозділи ускладнює сприйняття загальної логіки. До того ж деякі підрозділи складаються лише з 2-3 сторінок (2.1.4, 2.2.1, 2.2.4 та ін). Розділ 1.3.1 має назву «Особистісний характер криз у процесі розвитку та життєдіяльності людини», однак поняття кризи в ньому розглядається лише на останніх сторінках.

4. Розв'язання п'ятого завдання дослідження щодо визначення можливості застосування знань про психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз у роботі навчальних, корекційних та реабілітаційних установ могло б бути детальніше розкрито у висновках. Також у висновках доцільно було б детальніше представити результати апробації психолого-педагогічної моделі «прогресивного руху-поступу особистості».

5. Подекуди у роботі зустрічаються стилістичні недоречності та граматичні неточності (наприклад, «подолання кризового досвіду особистості»). Можливо, словосполучення «фоновий вплив» краще замінити на «опосередкований вплив» тощо.

Проте, висловлені зауваження та побажання мають переважно дискусійний характер, не є принциповими та суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження. У цілому вони не знижують вагомої теоретико-практичної значущості результатів дисертаційної роботи Л.М.Гридковець, яка виконана на високому науково-практичному рівні.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основні положення й результати дисертації відображено у 60 наукових працях, у тому числі 2 монографіях, 20 статтях у фахових вітчизняних виданнях та 5 статтях – у наукових періодичних виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз, 33 статтях і тезах у збірниках, матеріалах і тезах конференцій.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, відображають основні положення дисертації.

11. Висновок. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз», є завершеним, самостійним дослідженням, яке відповідає чинним вимогам до докторських дисертацій (пп. 10, 11-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., а її авторка Гридковець Людмила Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент

доктор психологічних наук, професор,

завідувач відділу психології праці

Інституту педагогічної освіти

і освіти дорослих імені

Івана Яковича ПАЛІН України

Е.О. Поміткін

030215/101
12 19
08